

Питання зарубіжної історії

УДК 274(4)«15/16»

Б. В. Год, Н. В. Год

РЕЛІГІЙНИЙ ЧИННИК ПРОТЕСТНИХ РУХІВ У ЄВРОПІ XVI – XVII СТОЛІТЬ

У статті розкрито релігійний аспект соціальних рухів і революцій XVI – XVII століть. Увага авторів зосереджена на «ересях», сектантських комунах, Реформації. Підкреслено багатогранність релігійного впливу на прояви соціального опору.

Ключові слова: догмат, ересь, католицизм, протестантизм, пуританство, Реформація, революція, секта, християнство.

Історики традиційно звертали увагу на наповненість досліджуваного періоду – перехідного до Нового часу – різного роду протестними рухами, гострими соціальними, національними і політичними конфліктами. Прийнято говорити про «кризу XVII століття» (Р. Муньє, Х. Тревор-Ропер, Е. Хобсбаум та інші). Визначними подіями того часу стали Реформація, Велика селянська війна в Німеччині, Англійська революція XVII століття. Роль релігії в них, а також у сотнях інших конфліктів неможливо заперечити: цілком природно, що інакше й бути не могло при абсолютно повному пануванні релігійної форми свідомості середньовічної людини. Проте, вважаємо, ця тема потребує ґрунтовнішого дослідження з кількох причин. Вона є актуальною, з огляду подолання односторонності соціально-економічного підходу до вивчення народних рухів. Необхідно також розширити сферу досліджень у напрямі ментальностей, духовного змісту діяльності людей. Актуальності їй додають і зростання інтересу до релігії на сучасному вітчизняному просторі, й сам факт активізації різноманітних суспільних протестних рухів.

Суспільно-політичні конфлікти XVI – XVIII століть у Європі досліджували, окрім вищеназваних, історики А. Чистозванов, М. Барг, А. Адо, Х. Кенігсбергер, Дж. Еліот і багато інших. У 60-их – на початку 70-их років XX століття виник компаративний напрям дослідження, а також була наявна спроба виявити типологічні особливості протестних рухів, створити моделі поведінки їхніх учасників. Так, Х. Кенігсбергер сформулював концепцію релігійних конфліктів XVI століття, визначивши їх як «...революційні рухи різних соціальних верств, що мали суперечливі економічні інтереси, але були зв'язані спільною релігією» [1, с. 64]. Англійська революція XVII століття ввійшла в історію як пуританська, а її учасники вважали себе борцями за «чистоту віри», хоча, на думку А.Л. Мута, вона була політичною і соціальною – такою, що наближалася інтенсивністю до перших етапів Французької революції кінця XVIII століття. Дослідники селянських рухів не обійшли увагою той факт, що вони нерідко отримували імпульс із християнської есхатології, надихалися ідеями «другого пришестя» й «кінця світу».

Загалом нас цікавитиме, які саме аспекти християнства виявилися здатними стати ідеологією соціальних протестів; яких форм вони набували; як переплелися в них життєві інтереси різних суспільних верств; яку мету ставили «релігійно забарвлені» протестні рухи?

Відомо, що християнство – велика світова релігія, яка існує вже понад тисячоліття. Вона виникла у важкі, смутні часи розчарувань і безнадії, спричинених загальним економічним, політичним, інтелектуальним та моральним суспільним розкладом, який був викликаний насамперед народними низами. Ставши за часів феодалізму офіційною релігією, християнство ідеологічно обґрунтовувало непохитність і законність державного порядку й влади.

Соціальні принципи християнства були неоднозначними. З одного боку, виправдовувалися нерівність, середньовічне кріпосництво, необхідність підкорятися владі («...бо начальник є божий слуга». Рим. 13:4), віддавати «кесарево кесарю» (Марка. 12:17), не відповідати злом на зло, любити ворогів та взагалі терпіти, терпіти й ще раз терпіти будь-які негаразди – як особисті, так і соціальні. Християнство проповідувало самоприниження, смиренність і покірність. З іншого боку, в ньому відбивалася мрія про справедливість, рівність та братерство людей, про взаємини, що ґрунтуються на любові, взаємній повазі й допомозі. «Бо весь закон, – говорив апостол Павло, — в одному слові полягає: люби ближнього твого, як самого себе» (Гал. 5:14). У XVI столітті ці слова апостола розтлумачив теолог-гуманіст Еразм Роттердамський: справжня віра в тому, щоб «...створити ближнього, вважати всіх членами одного й того ж тіла, усвідомити, що всі єдині в Христі, радіти вдачі братів у Господі, як своїй, допомагати їх бідам, як власним» [2, с. 157]. У Новому заповіті також проповідувалася ідея «...працювати своїми власними руками», розповідалося про те, як Христос вигнав усіх «...продавців і покупців із храму», запропонував багатому юнакові роздати майно бідним та сказав свою крилату фразу про верблюда, якому легше пройти крізь вушко голки, ніж багатієві ввійти в Царство Небесне.

Усе це трохи нагадувало соціалізм, а якщо додати колективний спосіб життя ранніх християн, то стає зрозумілим, чому в першій половині XIX століття на такій основі виник так званий «християнський соціалізм» (П. Леру, Ф.Р. Ламенне).

Упродовж усього Середньовіччя ми спостерігаємо поряд із покірністю, терпінням народних низів спалахи протестних настроїв. Інколи вони виливалися в достатньо мирну форму – відокремлення від суспільства, утворення різноманітних братств, громад і сект. Соціальне невдоволення в них поєднувалося з релігійним, бажанням дати власну інтерпретацію церковних догматів. Ще наприкінці XII століття на півдні Франції виникла секта вальденсів, у яку об'єдналися представники нижчих прошарків міського населення. За легендою, її засновник – ліонський купець П'єр Вальд – роздав усе своє майно бідним і проповідував відмову від власності. Вальденси осуджували накопичення багатств католицькою церквою, і це теж було притаманне соціально-протестним настроям – не лише міській та сільській бідноті, але й бюргерству, світським феодалам. Зразком уважався спосіб життя ранньохристиянських громад, де поширювалася відносна майнова рівність, аскетизм у задоволенні життєвих потреб, спільна праця й піклування про виховання дітей. Такі секти діяли також у гірських ротонах південно-східної Швейцарії. Для сільського населення вони слугували захистом

від феодалізму з його кріпосною системою і старими патріархальними відносинами.

Доведено, що від французького міста Альбі походить назва іншої секти – альбігойців, що діяла у XII – XIII століттях в Італії та Франції. Альбігойці так само протестували проти феодальної експлуатації, церковної ієрархії, пишної обрядовості католицизму. Такі рухи дістали назву «ересей». А офіційна церква постійно переслідувала бунтівників. Наприклад, папа Інокентій III організував у 1209 році хрестовий похід проти альбігойців. Унаслідок двадцятирічної війни й жорстоких репресій рух було придушено.

В Англії, інших європейських країнах існували лоларди, секта прихильників церковно-реформаторського вчення Д. Уїкліфа. Уїкліф виступав за здобуття незалежності від Риму англійської церкви. Він був оголошений еретиком і переслідувався папством. Багато хто з лолардів брали участь у повстанні Уота Тайлера в 1381 році. Деякі секти, наприклад, флагеланти вдавалися до релігійно-аскетичних дій і обрядів, «умертвляли плоть» самопобиттям із метою спокутування гріхів. Християнство стверджувало «первородну гріховність» людської природи, робило людину відповідальною за негаразди й зіпсованість світу. Звідси – прагнення до спокути, аби здобути вічне спасіння. У середньовічних ересях також відроджувалися хіліастичні мрії раннього християнства, релігійно-містичного вчення про друге пришествя Христа й тисячолітнє царство справедливості, загальної рівності та благоденства. Це була, так би мовити, втеча в уявне майбутнє, очікування кращої долі не на землі, а на небесах.

Варто відзначити, що в XVII столітті багато еретичних сект, рятуючись від переслідувань, переселялися в Америку, створювали там колонії й вели успішну господарську діяльність. Англійські шейкери, німецькі рапіти, зоарити, сноубергери, ебенезери та інші сектанти використали сприятливі умови Нового світу – дешевизну землі й релігійну толерантність. Однією з найвідоміших була громада «Гармонія» Георга Раппа, священика з Вюртемберга. У ній нараховувалося до 1000 учасників. Рапіти дотримувалися принципу спільної власності, хоча й використовували найману працю батраків, нечленів комуни. Завдяки аскетизму, суворій дисципліні, обов'язковості праці деяким колоніям удалося проіснувати досить тривалий час, і навіть у XIX столітті вони привертати увагу мандрівників з Європи (А. Токвіль, Ч. Діккенс, Г. Мартіно та інші). Дивлячись на їхні красиві й просторі будівлі, добре доглянуті посіви, сади, господарські приміщення, дивуючись квітучому вигляду, європейці, та й самі американці розмірковували щодо переваг колективного життя. Досвід громад-сект став однією з передумов поширення в США ідеї і практики утопічного соціалізму Р. Оуена, Ш. Фур'є, Е. Кабе. Американський історик А.Ю. Бестор указав на спадкоємність між ними та європейським соціалізмом першої половини XIX століття. «В Америці, й лише в Америці, релігійний соціалізм XVII століття плавно еволюціонував у нерелігійний XIX століття. Громади-секти слугували зв'язуючою ланкою в цьому нерозривному ланцюжкові» [3, с. 38].

Якщо секти являли собою пасивну форму релігійно-соціального протесту, то в Німеччині перших десятиліть XVI століття виник широкий суспільний рух, провідними подіями якого стали Реформація і Селянська війна 1525 року. Тоді зіткнулися інтереси трьох таборів – консервативно-католицького, опозиційно-

бюргерського та радикального. У кожному «земне й небесне», релігія й соціальні інтереси перебували в нерозривному взаємозв'язку, взаємодіяли найтіснішим чином, відбиваючи прагнення певних суспільних груп.

І М. Лютер, полум'яні промови якого впливали на протестний рух, і Т. Мюнцер, ідеолог плебейсько-селянського крила Реформації, шукали аргументи в Біблії. Їхні інвективи були сповнені біблійними термінами, посиланнями на священні тексти. Так, папський Рим ототожнювався з осередком світового зла, царством содомії, притулком диявола та антихриста. Актуалізувалася крилата фраза, сказана Христом: «...не мир прийшов я принести, а меч» (Матф. 10:34). Якщо, говорив Лютер, римські попи не припинять свої протизаконні дії, знайдеться спосіб «...зброєю, а не словами» покласти кінець їхній тиранії. Мюнцер використав Євангеліє від Луки, у якому Христос нібито сказав: «...ворогів моїх, котрі не хотіли, щоб я царствував над ними, приведіть сюди та побийте переді мною» (Луки. 19:27). Він наголосив на силі, а не на слові в захисті христового вчення (а в підтексті – взагалі в обстоюванні людських прав та інтересів). Релігійна агітація таким чином ставала політичною, боже слово слугувало зняряддям суспільної боротьби.

Лютер багато зробив для того, щоб це слово стало доступним масам: він переклав Біблію німецькою мовою. Критикуючи папство, він протиставив йому скромне християнство перших століть, ідеї патристики «отців церкви». Все це справило неабияке враження на народ, його найнижчі верстви, які страждали не лише від церковного, а й світського феодалізму, прагнули до свободи. Пробудженню радикальної енергії сприяла пропагандистка діяльність Мюнцера та його соратників, у ході якої ідеї та дії лівого флангу руху ставали дедалі радикальнішими, сміливішими, а теолого-філософська доктрина Мюнцера сформувалася остаточно.

Еволюція поглядів лідера революційного табору вела від традиційного християнства до пантеїзму, хоча й у християнському обрамленні. Біблія для Мюнцера ставала «мертвою буквою», якщо не пробуджувала розум. Разом із вірою розум ставав зброєю у побудові справедливого суспільного ладу – земного «...тисячолітнього царства божого». Політична доктрина Мюнцера підкріплювалася релігійними поглядами. Він закликав зруйнувати всі установи, що суперечать ранньохристиянській церкві. Новий суспільний лад, на думку мислителя, повинен бути справедливим для всіх, власність – усупільнена, встановлена рівноправність [4, с. 375]. Реформа церкви, таким чином, мала стати лише початком всезагального реформування суспільства на засадах справжнього християнства та розуму людини.

Проте партія Мюнцера віддзеркалила погляди й настрої «...лише незначної меншості повсталых» [4, с. 376]. Лідер радикалів дуже швидко повинен був усвідомити, що політика – мистецтво можливого. Все, що на той час уважалося практично можливим, бачимо на прикладі реформ у Мюльгаузені, вільному імперському місті в Тюрингії, центрі радикальних сил. Будучи зв'язаним попередніми проповідями християнської рівності й євангельської спільності майна, Мюнцер спробував утілити їх у життя. Всі діючі органи влади ліквідовувалися, проголошувалося усупільнення майна та обов'язковість праці. Насправді ж, Мюльхаузен залишився «...республіканським імперським містом із дещо демократизованим устроєм» [4, с. 424].

Що стосується підсумків Селянської війни, то відомо, що ця кривава драма закінчилася поразкою і жорстокою розправою над її учасниками. Вигоду отримали лише князі внаслідок послаблення своїх конкурентів – дворянства, бюргерства та духовенства. Роздробленість земель посилилася, що загальмувало на багато розвиток нації.

За таким сумним підсумком німецькі події докорінно відрізняються від Англійської революції XVII століття, яка також виникла під релігійними прапорами.

Цими прапорами було пуританство (від лат. *purus* – чистий), релігійно-політичний рух XVI – XVII століть, у якому об'єдналися різні соціальні сили, незадоволені сильною позицією католицької церкви. Англійський король Генріх VIII Тюдор наважився на досить поміркований її варіант: у 1534 році було прийнято так званий «Акт про верховенство», яким скасовувалася влада папи над англійською церквою. Вона стала називатися англіканською, а на чолі її став король. Як і скрізь на континенті, Реформація супроводжувалася конфіскацією церковного майна, земель і роздачею їх королівським фаворитам. Але в самій церкві, її організації майже нічого не змінилося. До того ж нові королі з династії Стюартів, які стали правити після смерті Єлизавети, зробили крен у бік католицизму. Це викликало значний протест проти абсолютизму. Конфлікт між королем і парламентом переріс у революцію, громадянську війну, що закінчилася стратою короля Карла I.

Зазначимо, що роль протестантської ідеології в цьому конфлікті була величезною. Саме це дало підставу Ф. Енгельсу заявити, що «...у кальвінізмі знайшло собі готову бойову теорію друге велике повстання буржуазії» [5, с. 308]. Протестантське вчення Ж. Кальвіна, із яким він виступив ще в XVI столітті, більше, ніж лютеранство, відповідало характерові соціально-політичних проблем в Англії. Реформація в Німеччині зміцнила князівський абсолютизм, послабила центральну владу й набагато років затримала успішний розвиток німецьких земель. В Англії на порядку денному стояло саме обмеження прерогатив королівської влади, спрощення церковної організації, побудованої на ієрархічних принципах. У кальвінізмі було більше раціоналізму, більше демократичності в побудові церкви. Відтак, він давав релігійне обґрунтування інтересам і прагненням найсміливішої частини європейської буржуазії, «...середньому класу міст».

Релігійний чинник дався взнаки вже з перших подій революції, коли виник конфлікт між королем і парламентом. Кожна зі сторін аргументувала свої права посиленням на «божественне»: король – на божественне походження своєї влади («помазаник божий»), парламент, окрім Великої хартії вільностей, використовував ідею «суверенітету парламенту», яка, можна припустити, була «земною» трансформацією центральної кальвіністської ідеї суверенітету бога. Парламентські угруповання, зокрема пресвітеріани, заперечували владу єпископа й визнавали лише пресвітера, священника-пастора, а інDEPENDENTI обстоювали повну незалежність і, власне, республіканські політичні принципи. У кожній з «партій» була реальна соціальна база: перші відбивали інтереси поміркованої, торгово-фінансової верхівки буржуазії, другі – радикально налаштованого джентрі, середньопомісного й дрібнопомісного «нового дворянства», зацікавленого в знищенні феодальних порядків землеволодіння.

Загалом протестні настрої охопили всю Англію. Вони супроводжувалися надзвичайним піднесенням релігійних почуттів і набожності, інтересом до найтонших богословських питань (хрещення, причастя, догмати приречення, обрання, безсмертя душі тощо). Пуританська революція дала поштовх до утворення та розповсюдження сект: сикери (шукачі бога), уайтери (ті, хто його очікував), міленарії (молилися про встановлення тисячолітнього царства Христа на землі), а також фамілісти, беменісти, адаміти, антитринітарії, баптисти й анабаптисти. Усе це свідчило про те, що політична революція сприяла розгортанню «народної Реформації».

При цьому зазначимо, що армія Кромвеля не переслідувала сект. Навпаки, тоді вони стали складовою частиною армії «залізноків». Найбільшою активністю, як і у Т. Мюнцера, відзначалися баптисти. Баптизм (від гр. «хрещення») характеризувався творчим сприйняттям релігійного вчення [6]. Із офіційним католицизмом він розходився з питань хрещення – вважалося, що хрестити людину можна лише з її добровільної згоди й за умов зрілого рішення позбутися гріха. Баптистська громада управлялася пресвітером-пастором, але повноту влади мала лише загальна рада віруючих. Молитви здійснювали у довільній формі, супроводжували співом, віршами тощо.

У ході народної реформації активізувалися її крайні ліві сили. Так, у проповідях плебейських ораторів лунали заклики до «...справжньої рівності», всезагального братства й соціальної справедливості. Актуальним виявилось старовинне прислів'я: «Коли Адам орав, а Єва пряла, хто був паном?» Наголошувалося на тому, що Христове вчення завжди було на боці злиднених і нужденних, служило тим, кому потрібна допомога, а апостол Павло казав: «...хто не працює, той хай не їстиме». Ганьба тим християнам, котрі на словах проповідують любов, а насправді ошукують бідних. Християнсько-егалітарні настрої йшли від найбідніших верств населення – обезземелених селян, батраків та старих торговців, що розорявалися, бідних ремісників і священників.

Навесні 1649 року, невдовзі після того, як в Англії була встановлена республіка, у графстві Серрі біля Лондона, на пагорбі Св. Георгія, зібралася дивовижна, не бачена досі група людей – «істинні левелери», або копачі (diggers). Її очолював Джерард Уїнстенлі, колишній купець із Лондона, який після розорення через зраду компаньйона, жив у селі, добре знав злидненість і бідкування нижчих верств та відчував бажання їм допомогти. У памфлеті «Світло, що засяло у Бекінгемпширі» Уїнстенлі розповів, що однієї ночі він почув неземний голос, який сказав: «Працюйте разом і разом їжте свій хліб». Дигери почали копати вільні громадські землі, посадили на них овочі та сподівалися на підтримку громади.

Релігійно-комуністичне вчення ватажка дигерів ґрунтувалося на ідеях раннього християнства, було протестом проти всевладдя лордів і «нової буржуазії», але протестом мирним та ненасильницьким. У його основі лежала думка про неприпустимість братовбивчої війни, кровопролиття. Не земною, не плотською зброєю необхідно користуватися, а перемагати неправду мечем любові, радили лідери руху.

Уїнстенлі тлумачив Біблію, спираючись, як він казав, «...не на букву, а на свій досвід і здоровий глузд». Будь-які форми несправедливості, гніту, хибні обряди повинні бути зруйнованими. Бідний люд побачить царство Боже не за гробом, а

тут, на землі. І тільки він має право на цей християнський рай. Перед внутрішнім оком Уїнстенлі відкривалася картина загального благоденства й щастя народу: усі люди працюють разом на спільній землі, кожний має право на результати власної праці. Вони не знають заздрощів і взаємної ворожнечі. А на сьомий день життя, у неділю, збираються разом на відпочинок, обговорюють закони Республіки, новини з усіх кінців світу, події минулих часів. Правителі обираються всенародно, закони виконуються, усі допомагають одне одному в любові й розумінні високої спільної мети [7, с. 232-234].

Усе це і багато іншого Уїнстенлі виклав у найгрунтовнішому трактаті «Закон свободи», написаному у формі звернення до Кромвелля і «...всіх моїх братів англійців». Йшлося про природу державної влади, форми правління, їхнє походження, сутність і завдання. Автор твору порушував питання про роль парламенту – «...вищої палати справедливості, виборчої системи; про якісне законодавство (закони мають бути «короткими й дієвими», а не численними, заплутаними й суперечливими, як в Англії); про землю, яка за законом повинна належати селянам, бо здобута вона «...із рук гнобителів об'єднаними зусиллями простих людей» [7, с. 234-235]. Поняття «свободи» Уїнстенлі тлумачив не як свободу торгівлі, скасування патентів, ліцензій, інших обмежень, не як свободу проповіді для священників і право народу слухати кого завгодно, не як анархію, вільне поводження й розпуску, а як вільне користування землею для того, щоб здобувати хліб насущний власними руками. Міркування Уїнстенлі вже не нагадували красиву казку про християнський рай на землі, а були результатом серйозного, доволі глибокого для того часу аналізу соціально-політичної ситуації початку 50-их років XVII століття, хоча й не позбавленого утопії та релігійного обрамлення.

Однак перебіг подій відбувався зовсім в іншому напрямі. Революція розширила можливості для розвитку економіки, прискорила обгороджування, швидкими темпами призвела до зникнення селянства. Ідеї й боротьба пуритан «за віру», за релігійну свободу сприяла утвердженню «нового ладу», сформувала новий соціальний тип і навіть певним чином національний характер. Німецький історик, культуролог та соціолог М. Вебер довів, що саме це лежало в основі перемоги капіталізму в Англії. Кальвіністські догмати про приречення, обрання, пуританський стиль життя й поведінки, морально-етичні норми слугували тим ідейним матеріалом, із якого випливав цей невловимий «дух капіталізму» [8, с. 116].

Праця М. Вебера так і називається – «Протестантська етика й дух капіталізму» (1904 рік). У ній автор протиставив власну версію марксистської концепції первісного нагромадження капіталу. Проте у дослідженні історії капіталізму він уважав головним не джерела нагромадження, тобто матеріальні чинники, а чинники духовні, що стимулювали появу нового «господарського мислення», специфічного «етосу» капіталізму. Цей «етос» Вебер вивів із протестантизму в його кальвіністському варіанті. Кальвін говорив про приречення, наперед визначення долі особистості богом. Такий догмат, словами Ф. Енгельса, «...був релігійним вираженням того факту, що в світі торгівлі й конкуренції удача або банкрутство залежать не від діяльності чи мистецтва окремих осіб, а від обставин, від них незалежних» [5, с. 308]. І це ставало особливо помітним із розвитком капіталізму. Вебер, навпаки, пояснював сприйняття кальвіністської доктрини – і так теж могло бути – професійною орієнтацією людей – ремісників, селян. Моя

професія – це моє призначення, розмірковував він. Відтак я мушу старанно виконувати свій обов'язок. «Життя людини надто коротке й дороге, воно повинно бути використано для підтвердження свого покликання» [8, с. 189]. Тому найстрашнішим гріхом пуритани вважали неробство, марну трату часу, «пусту балаканину», розваги, тривалий сон (більше ніж 6-8 годин). «Час – це гроші» – прислів'я, що «ввійшло в моду» із настанням ери капіталістичного підприємництва, бо кожна втрачена година віднята в бога, не віддана примноженню його слави.

Догмат про «обрання» так само підлягав буржуазному переосмисленню. Відомо, що Бог обирав достойників, а що свідчить про обраність? Земні, матеріальні успіхи людини, у тому числі й багатство та гроші. Небажання працювати на повну силу, нехтування своїм призначенням означало відсутність у житті людини божої благодаті.

В основі етичних принципів пуритан лежала мирська аскеза. Це не та традиційна християнська аскеза, що пов'язувалася з догматом про первородний гріх і вимагала «...умертвіння плоті». Протестантська аскеза рішуче осуджувала «...безпосередню насолоду багатством», розкоші, надмірне споживання, й при цьому допускалося накопичення, заохочувалося збільшення статків. Вебер звертав увагу на ті обставини, що протестантизм переважав серед власників капіталу, кваліфікованих кіл робітників та ремісників. «Дух капіталізму» протестантські секти перенесли у Новий світ. Тут його сприйняла нова генерація американців, що відзначалася такими якостями, як діловитість, підприємливість і винахідливість.

Отже, за часів Середньовіччя християнство виконувало загалом функцію захисту недоторканості існуючих соціально-політичних порядків. Воно могло стати ідейним прапором протестних рухів. Це пояснюється суперечливістю окремих його положень, їхньою неясністю, що дозволяло довільне трактування. Загалом, протестний рух XVI – XVII століть набув різних форм – від пасивного супротиву відокремлення, бодай відносного, від суспільного життя (середні секти) до безпосередньої участі в соціально-політичній боротьбі під релігійними гаслами (Реформація, Селянська війна в Німеччині, інші – локальні, міські та селянські виступи в Англії). Релігійний чинник тісно взаємодіяв із низкою інших – політичних, національних і соціальних. Цілі протестувальників оформлялися так само в різні соціально-політичні програми. Прикметним є напрям до соціалізації життя й праці (утопічно-комуністичний проект Д. Уїнстенлі, інших соціалістів від християнства). З іншого боку, протестантська ідеологія сприяла утвердженню в європейських країнах нового суспільного ладу – капіталізму.

Список використаних джерел

1. Репина Л.П. Социальные движения и революции XVI– XVII вв. в современной компаративной историографии / Л.П. Репина // Новая и новейшая история. – 1990. – № 3. – С. 63-74.
2. Эразм Роттердамский. Оружие христианского воина / Эразм Роттердамский // Философские произведения. – М.: Наука, 1986. – С. 90-217.
3. Bestor A.E. Back woods Utopias. The Sectarian and Owenite Phases of Communitarian Socialism in America. 1663 –1829 / A.E. Bestor // Philadelphia. – 1950. – 200 p.

4. Энгельс Ф. Крестьянская война в Германии / Ф. Энгельс // Маркс К. и Энгельс Ф. Сочинения. – 2-е изд. – Т. 7. – М.: Гос. изд-во полит. лит-ры, 1956. – С. 343-437.
5. Энгельс Ф. Введение к английскому изданию «Развития социализма от утопии к науке» / Ф. Энгельс // Маркс К. и Энгельс Ф. Сочинения. – 2-е изд. – Т. 22. – М.: Гос. изд-во полит. лит-ры, 1962. – С. 294-320.
6. <http://ru.wikipedia.org/wiki/баптизм>.
7. Павлова Т.О. Закон свободы / Т.О. Павлова. – М.: Изд-во полит. лит-ры, 1985. – 367 с.
8. Вебер М. Избранные произведения / М. Вебер. – М.: Прогресс, 1990. – 809 с.

В. В. Год, Н. В. Год

РЕЛИГИОЗНЫЙ ФАКТОР ПРОТЕСТНЫХ ДВИЖЕНИЙ В ЕВРОПЕ XVI—XVII ВЕКОВ

В статье раскрыт религиозный аспект социальных движений и революций XVI–XVII веков. Внимание авторов сосредоточено на «ересях», сектантских коммунах, Реформации. Подчеркнуто многообразие религиозного влияния на проявление социального протеста.

***Ключевые слова:** догмат, ересь, католицизм, протестантизм, пуританство, Реформация, революция, секта, христианство.*

В. V. God, N. V. God

THE RELIGIOUS FACTOR OF THE PROTESTANT MOVEMENTS IN EUROPE IN THE 16-17TH CENTURIES

The religious factor of social movements and revolutions in the 16-17th centuries is revealed. The author's attention is focused on "heresies", "confessional communities" and Reformation. The variety of religious influence on social protest is emphasised.

***Key words:** Christianity, Catholicism, dogma, heresy, Protestantism, Puritanism, Reformation, revolution, sect, social protest.*

Надійшла до редакції 7 листопада 2013 року

* * *